

O ENSINO TEÓRICO DA INTERPRETACIÓN. ESTUDO DIACRÓNICO E CONCEPTO DE INTERPRETACIÓN SIMULTÁNEA¹

Aurora Ruiz Mezcua
Universidad de Córdoba
aurora.ruiz@uco.es

[Recibido 12/01/12; aceptado 11/04/12]

Resumo

O obxectivo xeral deste estudo é sintetizar os conceptos e modalidades de interpretación con fins didácticos e, especialmente, en todo o que concirne á interpretación simultánea, xa que se trata da técnica máis empregada na práctica profesional hoxe en día. Desta forma, pretendemos elaborar un sinxelo marco de referencia no que se inclúan as principais definicións e correntes que sirva como guía para que os alumnos interesados na materia poidan distinguir claramente os modos de interpretación que existen na actualidade.

Por outra banda, neste traballo inclúense algúns apuntamentos históricos clave con respecto ao xurdimento e desenvolvemento da interpretación simultánea, pois do contrario resultaría imposible expoñer a súa evolución e explorar as posibles liñas de investigación para o futuro.

Palabras clave: interpretación simultánea, ensino, historia, concepto e evolución.

Abstract

The main objective of this work lies on summarizing the concepts and modes of interpretation with didactical purposes, especially regarding simultaneous interpreting, which is considered to be the most used technique in the market nowadays. We intend to create a simple reference frame for interested students who are approaching this subject to easily distinguish among the different modes of interpretation we can find today. Besides, in this work we

¹ Tradución do castelán para o galego de Paloma Barrera Crespo.

include the main historical facts and development of the most practised interpretation mode today, as otherwise it is impossible to learn its evolution and to access possible research lines of simultaneous interpreting in the future.

Key words: simultaneous interpretation, teaching, History, concept and evolution.

1. Introducción

A interpretación de linguas, con diferentes denominacións específicas que fan referencia aos seus modos, é unha materia que se inclúe de forma obrigatoria nas licenciaturas de Tradución e Interpretación do territorio español, o que significa que todos os alumnos que cursan os devanditos estudos deben coñecer, polo menos de forma básica, en que consiste. Tradicionalmente a interpretación simultánea foi unha das materias máis temidas dentro da mencionada licenciatura, pois, por unha parte, ten fama de ser complicada polo proceso en si: «simultaneous interpreting is a difficult task in which the interpreter is routinely involved in comprehending, translating and producing language at the same time» (Safont, M. P., 2002: 135); por outra, polo nivel lingüístico que esixe, xa que o alumno é consciente de que debe dominar moi ben os idiomas de traballo; e, por último, por cuestións oratorias, dado que ter que comunicarse ante un público presente na sala adoita impresionar os alumnos.

Por todos estes motivos, o profesor de interpretación sabe que debe realizar unha introdución á materia que sexa válida tanto para futuros intérpretes como para tradutores ou investigadores do tema e, en ocasións, resulta complicado delimitar os diversos conceptos e modalidades de interpretación, pois non é sinxelo encontrar explicacións unívocas ao respecto.

Neste artigo pretendo elaborar un marco de referencia claro para que aqueles que impartan materias introdutorias teóricas de interpretación ou desexen profundar na materia poidan distinguir os diferentes tipos de interpretación e coñecer o xurdimento e a evolución da interpretación simultánea. Non obstante, antes de afondarmos na definición concreta desta modalidade, considero oportuno ofrecer unha breve aclaración sobre o termo *interpretación*, xa que se emprega en varios campos do coñecemento, aínda que neste estudo se fai referencia unicamente ao ámbito lingüístico-tradutolóxico.

1.1. Que é a interpretación

Tradicionalmente e con moita frecuencia utilizouse a metáfora da “ponte entre culturas” para facer referencia tanto ao tradutor como ao intérprete, ou empregouse a locución “intermediario da comunicación interlingüística”², pois ambos os axentes teñen como obxectivo a translación do contido lingüístico

² Desta forma volveríamos ás orixes do termo, ou o que é o mesmo, á etimoloxía latina da palabra “*inter-res*”, é dicir, “entre as partes”.

dun idioma a outro diferente³. Porén, a “interpretación” adoita facer referencia ás ideas que se expresan oralmente dunha lingua a outra, por contraposición a aquelas que se expresan por escrito —que sería a tradución— (Munday, 2001: 4)⁴. Con todo, a interpretación de linguas supón moito máis que o traspaso duns contidos dun idioma a outro: «Sin duda alguna la Interpretación es una ciencia, una técnica y un arte. Podría definirse como la ciencia que enseña al individuo a comprender y hacer comprender el sentido real del discurso» (López Moreno, 1985: 25). Considérase unha ciencia e á vez unha arte porque se basea nuns principios que se poden estudar, observar e mellorar a través duns métodos, pero tamén hai quen afirma que é necesario contar con certas calidades para chegar a ser un bo intérprete, de aí que moitos investigadores introduzan o termo “arte” nas súas definicións. Así o demostra, por exemplo, a seguinte cita:

Interpretar es un arte y una ciencia. Es un arte porque se debe contar con ciertas capacidades o talento innato que convienen a la tarea de la que hablamos, y una ciencia porque existen técnicas apropiadas que facilitan el desarrollo y la capacitación como intérprete, las cuales hacen posible el máximo aprovechamiento de las cualidades innatas de los individuos que deciden emprender esta profesión (Drallny, 2000: 13-14).

Deste modo, o concepto de “interpretación” que se reflectirá nesta investigación pode definirse de maneira funcional como «la transmisión de mensajes orales entre dos lenguas (...) transfiriendo todos los componentes para que dos personas que no comparten una misma lengua puedan interactuar sin que el idioma sea una barrera» (García Beyaert y Serrano Pons, 2009: 56). Quizais esta explicación podería mellorarse se en lugar de utilizar a frase “para que dúas persoas que non comparten unha mesma lingua” se incluíse “varias persoas”, pois, en moitas ocasións, o número de individuos que necesitan a interpretación é superior a dous. Porén, trátase dunha definición xeral na que se engloban todos os subtipos de interpretación de linguas orais. Non ocorrería o mesmo coa linguaxe de signos, que quedaría fóra do enunciado, pois a comunicación lévase a cabo por unha canle diferente. A linguaxe de signos é

el modo de expresión utilizado por las personas carentes de audición.
Se trata de un sistema de audición distinto que el oral en cuanto al

3 Para moitos autores trátase esta dunha tendencia idealizada pois, evidentemente, é unha forma moi simplificada de denotar a actividade ou actividades.

4 Tradicionalmente a interpretación considerouse unha área subsidiaria da Tradución, por iso a maior parte das publicacións do campo se encadraron dentro das correntes principais desta (Pöchhacker, 2009: 41).

modo de produción y percepción del lenguaje, posee un código específico que se articula con las manos y se percibe visualmente (...) la lengua de signos no es universal, no solamente es icónica, posee propiedades de creatividad y recursividad, así como unidades contrastivas (Jorge Figueroa, 1998: 146).

Por iso algúns autores inclúen a linguaxe de signos como unha das variedades da interpretación simultánea. Non obstante, ao tratarse dunha tipoloxía de lingua distinta, as técnicas e habilidades requiridas polo intérprete para este tipo de interpretación son diferentes ás que se empregan no ensino da interpretación de linguas orais e por este motivo, tradicionalmente, concibiuse como unha interpretación non relacionada e estudouse á parte.

Desta maneira, parece evidente que con pouco que profundemos na cuestión das diferentes variedades da interpretación, podemos comprobar que resulta complicado plasmar unha taxonomía satisfactoria, pois os teóricos non conseguen chegar a un acordo con respecto ao asunto. Isto débese principalmente ás diferentes perspectivas coas que se pode analizar o termo.

Algúns dos criterios que se utilizaron como base para a sistematización dos subtipos de interpretación son, por exemplo, a direccionalidade, o tipo discursivo, o modo-modalidade ou contexto, as habilidades requiridas, a localización dos participantes/intérpretes, etc. Pero tamén existe controversia dentro do mundo da investigación en interpretación cos termos *modo* e *modalidade*. Para algúns autores, como Shlesinger, *modalidade* fai referencia á canle (oral ou signada): «The term modality refers to the choice between spoken and manual representation of a language, i.e., between spoken and signed languages» (Shlesinger, 2009: 78). Para outros, como Collados Aís, depende dos eventos comunicativos e as situacións sociais. Porén, o que sería realmente necesario para esta investigadora á hora de teorizar sobre as clasificacións dos tipos de interpretación é distinguir as modalidades das técnicas que se utilizan para interpretar en cada unha delas, xa que estas últimas estarían estreitamente relacionadas cos procesos mentais levados a cabo polo intérprete (Collados Aís, 2001: 47). En cambio, para o investigador Franz Pöchhacker todos os parámetros que se propuxeron para clasificar os tipos de interpretación existentes son válidos, é dicir, non existe un mellor nin peor, senón que simplemente se xerarquizarán de acordo coa óptica coa que realicemos a categorización⁵.

⁵ Este apuntamento foi tomado na conferencia de Franz Pöchhacker titulada “*Community Interpreting (Studies) in the Interpreting (Studies) Community*” que tivo lugar na Universitat Jaume I de Castelló o día 13 de novembro de 2009 como parte do simposio “*Interpreting...Naturally*” celebrado en honor de Brian Harris.

Independentemente destas cuestións, no ámbito académico adóitase diferenciar basicamente entre interpretación de conferencias e social⁶:

- **Interpretación de conferencias:** levada a cabo en contextos máis ou menos formais e delimitados (congresos, reunións de alto nivel, roldas de prensa, presentacións de libros, etc.) e cuxas modalidades intrínsecas son a *consecutiva* e a *simultánea*. Segundo a Asociación Internacional de Interpretación de Conferencias de España, «En congresos, coloquios y seminarios, [o intérprete de conferencias] trabaja en simultánea. En negociaciones, visitas protocolarias y ruedas de prensa suele interpretar en consecutiva» (ESPAIIC, 2009: en liña). Antigamente, só esta variedade de interpretación se recoñecía como tal. Así o demostra, por exemplo, a seguinte cita, que é a definición ofrecida para o termo “interpretación” de Delisle, y Woodsworth: «explicar o transferir un enunciado de una lengua a otra, de manera simultánea o consecutiva» (2005: 205).
- **Interpretación social, interpretación dos servizos sociais, interpretación de enlace ou comunitaria**⁷: O certo é que, polo momento, non existe unha definición unívoca, probablemente como consecuencia de que nela se inclúen unha gran diversidade de situacións comunicativas que ademais se producen en contextos moi diferentes e están reguladas por normas que son inherentes a cada país e institución, o cal, sen dúbida, dificulta a súa conceptualización. Por outra banda, trátase dunha modalidade pouco estudada. Os países pioneiros na investigación da “Interpretación Social” son especialmente Australia, Reino Unido, Canadá, Estados Unidos e Suecia que, nos anos setenta, comezaron a ser conscientes das necesidades comunicativas dun sector da poboación que quedaba á marxe das relacións políticas, os intercambios comerciais ou as cuestións científicas, feito que os levou a contar con intérpretes que puidesen atender estas novas realidades (Sales Salvador, 2005: en liña). No ámbito español, o estudo da interpretación social é máis tardío, xa que data en concreto dos anos noventa (Martin, 2003: 440)⁸ aínda que na actualidade está en auxe dentro

⁶ Hai outros autores que consideran que existen máis tipos de interpretación. Entre eles destaca a mencionada Collados Aís, que opina que se poden distinguir catro modalidades: de conferencias (cuxas submodalidades serían: a interpretación ante os medios de comunicación, a diplomática e a videoconferencia), ante os tribunais, de enlace (dividida á súa vez en comerciais, turísticas, comunidades de propietarios e encontros entre profesionais) e social (*Ibid.*: 47-54).

⁷ Existe unha gran variedade de termos para denominar esta actividade. En inglés, idioma dos países aos que debemos o recoñecemento, primeiros estudos e maior bibliografía, coñécese principalmente como “*Community Interpreting*”.

⁸ É necesario ter en conta que ata hai pouco, o noso era un país “produtor” de inmigración e non tiña dificultades comunicativas nos servizos públicos. Porén, nas últimas décadas este proceso inverteuse, recibindo na actualidade unha cantidade importante de persoas que proveñen doutros países e cuxas necesidades lingüísticas son moi diferentes.

dos estudos tradutolóxicos, cuestión que se ve reflectida, por exemplo, no número de publicacións que se dedican ao tema ou na súa inclusión como materia nos plans de grao e posgrao dalgunhas universidades españolas⁹.

Neste traballo non pretendo chegar a unha definición exhaustiva de cada un dos subtipos, senón que o meu obxectivo é poder diferenciar estas dúas ramas da interpretación para delimitar a que nos ocupa. Con este propósito en mente, a interpretación social pode definirse como:

(...) aquella que facilita la comunicación entre los servicios públicos nacionales policiales, judiciales, médicos, administrativos, sociales, educativos y religiosos— y aquellos usuarios que no hablan la lengua oficial del país y que habitualmente pertenecen a minorías lingüísticas y culturales: comunidades indígenas que conservan su propia lengua, inmigrantes políticos, sociales y económicos, turistas y personas sordas (Abril Martí, 2006: 5).¹⁰

1.2. Cando xurdiu

A interpretación de linguas existe desde tempos tan lonxeos que seguramente non poderíamos calcular nin sequera unha data aproximada para o seu nacemento, pois isto sería como intentar adiviñar cando entraron en contacto unhas tribos con outras. Este feito dificultase aínda máis dado o carácter oral da interpretación, pois non sempre se conservan rexistros das conversacións e transaccións levadas a cabo a través de intérpretes.

Os estudos que abordan a historia da interpretación centráronse sobre todo na busca de tradutores-intérpretes do campo da diplomacia, da administración, da política, da milicia-conquistas ou da relixión, dado que dentro destes ámbitos parece máis probable achar documentación ao respecto. Os investigadores adoitan estar de acordo ao sinalar que unha das primeiras imaxes que representa esta figura aparece nun friso achado na tumba de Horemheb:

⁹ As universidades de Tarragona, Alcalá de Henares e Granada foron as primeiras en iniciar investigacións e formación dentro deste campo. Na Universidad de Alcalá de Henares impártense cursos de especialización desde hai xa varios anos, por exemplo, sobre “la Traducción e Interpretación en Hospitales y Centros de Salud”, sobre “Traducción e Interpretación Jurídico-legal y Administrativa”, onde se practica a modalidade de interpretación bilateral. Así mesmo, ofértase un mestrado centrado en “La Comunicación Intercultural, Interpretación y Traducción en los Servicios Públicos” (que ademais inclúe linguas coma o romanés, búlgaro, ruso, polaco ou árabe). Na actualidade, existen máis universidades que comezan a ofertar materias deste tipo nos seus planos de estudo, é o caso por exemplo, da Universitat Autònoma de Barcelona ou a Universitat d’Alacant, por citar algunhas (Cobos López e Ruiz Mezcuca, 2009: en prensa).

¹⁰ En realidade, non queda claro que os servizos relixiosos se engloben dentro dos servizos públicos. Non obstante, a interpretación social non é elemento clave deste estudo, motivo polo cal non entrarei no debate.

One of the most impressive and oldest images (...) can be found in the Memphite tomb of General Horemheb (...). Depicted as a double-bodied figure, the interpreter stands between the foreign emissaries and the Egyptian ruler's representative. His stature and appearance resemble neither those of the foreigners nor those of the richly adorned figure of Horemheb; bent in subservience and modestly attired, the interpreter is a necessary link between the two sides without being conspicuous as the center of the interaction (Pöchhacker, 2006: en liña).

Así, hai constancia do labor desenvolvido por “intermediarios” nas civilizacións exipcia, chinesa, grega ou romana, por citar algunhas. Por exemplo, xa no século IV a.C. (sobre o ano 380) Xenofonte fai referencia ao intérprete Pigres:

...ἐπειδὴ δὲ πάντας παρήλασε, στήσας τὸ ἄρμα πρὸ τῆς φάλαγγος μέσης, πέμψας Πίγρητα τὸν ἐρμηνεῖα παρὰ τοὺς στρατηγούς τῶν Ἑλλήνων ἐκέλευσε προβαλέσθαι τὰ ὄπλα καὶ ἐπυχωρήσαι ὄλην τὴν φάλαγγα (Jenofonte, Anábasis, I.2.17.).¹¹

Polo tanto, a importancia da figura do intérprete ponse de manifesto desde as que supoñemos etapas iniciais da intermediación cultural. Agora ben, podemos encontrar autores que teñen unha visión máis romántica da profesión e consideran que se necesitaría dunha persoa que actuase como enlace para poder transmitir coñecementos, ideas e establecer enriquecedores vínculos entre os diferentes núcleos; e outros que abordan o tema desde unha perspectiva máis pragmática e estiman que o intérprete sería simplemente un instrumento para realizar transaccións comerciais, delimitar territorios ou chegar a acordos de calquera tipo, dependendo das necesidades concretas de cada pobo:

The profession of interpreting is a very old one, it came into existence when the first contacts were established between human groups speaking different languages. It is also one of the finest of professions since its aim is to draw people together and enable them to establish a closer understanding of one another. By eliminating the language barrier that separates them, the interpreter directly ushers men and women into the thoughts of others, and thus performs the function of an intermediary, enabling their minds to achieve intellectual communion (Shahat, 2009: en liña).

¹¹ A tradución que aparece na editorial Gredos reza: «Una vez que hubo desfilado por delante de todas las tropas, detuvo el carro en el centro de la falange, envió a Pigres, el intérprete, ante los estrategas griegos y ordenó que la falange entera pusiera las armas por delante y avanzara».

En definitiva, para levar a cabo a datación histórica do xurdimento da interpretación en xeral deberíamos coñecer previamente como xurdiu a linguaxe ou como se inventaron as linguas, cuestión que resulta pouco factible polo momento. Porén, si podemos calcular a data aproximada do xurdimento da interpretación simultánea, pois neste modo, entendido de forma xeral, necesítase equipamento técnico.

2.A interpretación simultánea

2.1. Concepto

Nun principio parece que o concepto de interpretación simultánea causa menos controversia que o resto de modos de interpretación, aínda que como apuntabamos anteriormente, tamén neste caso existen discrepancias.

A interpretación simultánea aparece definida no *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española* nunha acepción dentro do adxectivo “*simultáneo*” e co nome de “*traducción simultánea*”. Así, este dicionario explica a actividade *Traducción simultánea* da seguinte maneira: «La que se hace oralmente al mismo tiempo que se está pronunciando un discurso, conferencia, etc.». Como sabemos, en realidade, a palabra *simultánea* é un tanto pretenciosa, pois resulta imposible interpretar xusto ao mesmo tempo que se está a producir o discurso orixinal. Os intérpretes deben asimilar un mínimo de información antes de proceder a realizar o seu traballo, polo tanto, sempre se produce un tempo de desfasamento (que non adoita ser superior a sete ou oito segundos, unhas dez palabras). Porén, a expresión *ao mesmo tempo* suxire que o intérprete fala á vez que o orador, aínda que as súas palabras non coincidan no tempo. Por outra parte, non me parece inadecuado que apareza o termo *traducción simultánea*, pois así designan esta técnica moitos dos falantes que non pertencen ao mundo da interpretación. Porén, si parece pouco acertado que non apareza tamén a denominación correcta, é dicir, *interpretación simultánea*.

Tamén neste mesmo dicionario aparece definida a expresión “*Interpretación de lenguas*”, aínda que neste caso si resulta un tanto confusa, pois dita da seguinte forma: «Secretaría en que se traducen al español o a otras lenguas documentos y papeles legales» (RAE, 22ª Ed.). En realidade, esta descrición fai referencia a un organismo administrativo onde se leva a cabo a tradución escrita no ámbito legal ou xurídico, non a interpretación. Polo tanto, esta entrada debería modificarse para cingirse á actividade que é motivo da acepción.

A pesar disto, a primeira descrición en si, aínda que non demasiado precisa na súa denominación, resulta sinxela e práctica, co cal para un público xeral pode ser moi válida; non obstante, neste estudo pretendemos chegar a unha definición máis completa e que se axuste máis ao concepto dos expertos na materia.

Na páxina web de Wikipedia¹², enciclopedia dispoñible en liña, aparece unha definición máis detallada na que se mencionan algúns compoñentes do equipamento e que indica que:

La interpretación simultánea es aquella en la que el intérprete traduce de forma oral inmediatamente a través de un micrófono (conectado a una consola especial de interpretación) el discurso del orador, que escucha a través de unos auriculares. La interpretación simultánea suele realizarse desde cabinas en las que los intérpretes trabajan por parejas de las mismas combinaciones lingüísticas (Wikipedia, 2009: en liña).

Tendo en conta tamén a utilización do equipamento e a imposibilidade de que a interpretación se realice ao mesmo tempo que o orixinal, poderíamos destacar a seguinte definición:

[A interpretación simultánea] se produce cuando disponiendo de los aparatos necesarios, el intérprete recibe el mensaje y lo transmite a través de un sistema de audifonía, casi simultáneamente, a los oyentes que hayan conectado los auriculares con su cabina (López Moreno, M^a. P., 1985: 55).

Nesta mesma liña, nas páxinas informativas de numerosas organizacións e empresas onde se proporcionan servizos de interpretación pódense encontrar definicións que pretenden aclarar e publicitar a técnica. Dado o volume de traballo na modalidade e o carácter internacional da Comisión Europea, creo oportuno incluír a definición que se pode ler na páxina da *Dirección General de Interpretación* da mencionada institución:

[A interpretación simultánea] consiste en interpretar mientras el orador está hablando. El intérprete trabaja en una cabina insonorizada junto con un colega como mínimo. En la sala de reuniones, el conferenciante habla con micrófono, el intérprete recibe el sonido por auriculares y transmite el mensaje, casi simultáneamente, a través de otro micrófono. Los asistentes seleccionan el idioma en que desean escuchar la interpretación. Hay muchas combinaciones posibles de idiomas o regímenes lingüísticos (DGI, 2009: en liña).

¹² Son consciente de que moitos expertos consideran este recurso pouco fiable e recomentan que non se utilice como ferramenta informativa en traballos de investigación. Porén, considero que neste caso se pode facer unha excepción, pois proporciona unha definición bastante acertada e, na miña opinión, calquera documento pode ser válido se o investigador en cuestión o analizou previamente.

Parecida a esta, pero con menos especificacións técnicas sobre o equipamento e máis aberta en cuestións de número de intérpretes por cabina¹³ é a definición que incorpora a Asociación Internacional de Intérpretes de Conferencia de España (ESPAIIC):

[Na interpretación simultánea] el intérprete, sentado en una cabina insonorizada con vistas a la sala, escucha mediante auriculares las intervenciones de los oradores en un determinado idioma y las interpreta, en tiempo real, hacia otro idioma para los delegados, que le oyen a través de receptores. Normalmente son necesarios dos intérpretes por cabina y por lengua (ESPAIIC, 2009: en liña).

Máis centrada nos procesos cognitivos e psicolóxicos, pero sen deixar a un lado a cuestión técnica e a necesidade de empregar un sistema de escoita, é a definición proposta pola Asociación de Intérpretes de Conferencias de España (AICE):

La interpretación simultánea es una actividad compleja de procesamiento cognoscitivo integrada por una serie de procesos interdependientes que permite al oyente recibir la traducción del discurso original en tiempo real. Esta actividad, caracterizada por la presentación ininterrumpida en lengua de llegada de un discurso pronunciado en lengua de partida, se inicia cuando el intérprete escucha parte de una frase pronunciada por un orador. Apenas ha comenzado a recibir este segmento, debe comenzar a interpretarlo y restituirlo en lengua de llegada. Al mismo tiempo, mientras todavía está ocupado en vocalizar ese segmento, recibe la siguiente unidad de significado, que debe ser capaz de retener en su memoria (...) (AICE, 2009: en liña).

Algúns autores, como Francesca Gaiba, distinguen entre dúas variantes de interpretación simultánea. A primeira é aquela na que se utiliza equipamento electrónico e a segunda, a coñecida como *interpretación de susurro*¹⁴. Desta

¹³ Pois sabemos que, aínda que é o máis frecuente e aconsellable, non sempre traballan dous por cabina. As asociacións adoitan recomendar que o período máximo de traballo para un só intérprete por cabina non exceda as dúas horas continuas. Superado este tempo, aconsellan que se proceda á contratación de máis dun intérprete para obter uns resultados óptimos.

¹⁴ Esta autora define cada un dos tipos da seguinte forma: «Simultaneous interpretation with electric/electronic equipment. With this method, the information is transferred into the second language as soon as interpreters understand a “unit” of meaning (...) Simultaneous interpreting without equipment, also called whispered interpreting or chuchotage. It works in the same way as simultaneous interpretation, but there is no use of microphones and headphones. Interpreters sit next to the people who do not understand the working

forma, a primeira supoñería un adianto con respecto á segunda, que resulta imposible de realizar en varias linguas ao mesmo tempo ou para un público composto por máis de dúas ou, como moito, tres persoas¹⁵.

Outros, como Carmen Valdivia Campos, consideran que a interpretación simultánea e a interpretación susurrada son diferentes modalidades, e a primeira sempre implica o uso dun equipamento de interpretación:

Para la interpretación simultánea, el intérprete se encuentra en cabina, desde donde puede ver al orador e incluso, a veces, a sus interlocutores, recibe el mensaje del orador por los auriculares, lo reformula al mismo tiempo y lo transmite en lengua terminal por un micrófono (Valdivia Campos, 1995: 177).

Nese sentido, a definición que propón Keiser resulta moi clarificadora, pois describe o proceso da interpretación simultánea a través do uso do equipamento electrónico e as necesidades do intérprete no contexto da interpretación de conferencias:

The interpreter works in special booths and listens through earphones to the speaker in the conference room, watching at the same time what is going on in the meeting room (projection, etc.) through the booth window. As the speaker's statement proceeds, it is translated simultaneously into the other language or languages of the conference and fed back through booth microphones to earphones in the meeting room. Delegates can listen in whichever language they wish by switching their earphones to the appropriate channel (Keiser, 1978: 15).

En realidade, as diferentes definicións responden aos distintos puntos de vista desde os que o investigador pode aproximarse á disciplina, como xa comentaba o autor John Dodds: «The many and various definitions of conference interpreting (consecutive and simultaneous) are essentially a matter of different perspectives» (Dodds, 1997: 92). Quizais, para englobar estes enfoques e clarificar o concepto, poderíamos afirmar que a interpretación simultánea adoita facer referencia ao *subtipo de interpretación que habitualmente se realiza dentro do ámbito da interpretación de conferencias e que consiste na transmisión oral e máis ou menos inmediata dunha mensaxe pronunciada por*

language and whisper the translation in their ears» (Gaiba, 1998: 16).

¹⁵ Esta técnica utilizouse durante séculos e resulta imposible saber cando se puxo en práctica por primeira vez. Sábese que xa en 1747, en concreto o 14 de setembro, un intérprete a utilizou para pasar do latín ao alemán un verso para o Rei Federico de Prusia durante unha obra teatral que tivo lugar no colexio xesuíta Gross-Glogau [Barthel, 1982: 143] (*Ibid.*: 249).

un orador nunha lingua determinada a unha mensaxe que debe ter o mesmo contido semántico nun idioma distinto ao orixinal.

2.2. Breve perspectiva histórica

Antes de afondar na súa historia, sería conveniente preguntarnos o motivo do xurdimento deste novo modo de interpretación, para o que cabe destacar dúas cuestións fundamentais. A primeira é que para que xurda unha nova creación debe existir unha dificultade ou unha carencia previa. No caso da interpretación simultánea, esa necesidade provén esencialmente da lentitude das interpretacións consecutivas que se realizaban nas conferencias internacionais e da conveniencia da simultaneidade no uso de varias linguas. Polo tanto, podemos afirmar que a interpretación simultánea naceu con vistas a ser utilizada para diminuír a duración das reunións internacionais de alto nivel. Esta necesidade xurdiu despois da Primeira Guerra Mundial, pois o inglés comezou a empregarse como lingua oficial da diplomacia xunto co francés, que anteriormente era o único idioma que gozaba deste status; e viuse potenciada coa instauración da Liga das Nacións, o Tribunal Internacional de Xustiza e a Organización Internacional do Traballo, organismos que cambiaron as relacións entre estados para sempre.

A segunda cuestión é que ata 1919 a profesión de intérprete non existiu como tal ou, por dicilo doutro modo, os intérpretes ata entón eran profesionais noutras materias que por algún motivo coñecían varias linguas e eran capaces de actuar como intérpretes en determinadas ocasións, pero o seu labor non se consideraba un traballo, é dicir, non existía a figura do intérprete como profesional en si mesmo. Isto parécenos un dato importante, pois estamos estudando de forma científica unha profesión moi recente e, ao mesmo tempo, un traballo que se leva realizando desde tempos inmemoriais. Esas primeiras persoas que se dedicaron á interpretación eran individuos capaces de manexar varias linguas e cunha gran cultura xeral, membros do exército, diplomáticos, fillos de persoas exiliadas ou refuxiados, etc., con grandes habilidades oratorias, entre outras, que se consideraban un don innato que non se podía aprender.

Deste modo, podemos afirmar que a profesión de intérprete comezou a perfilarse nas primeiras reunións da Sociedade das Nacións, onde por primeira vez se crearon postos permanentes de intérpretes de conferencias con estatuto de funcionarios internacionais, aínda que en principio se decidiu adoptar a interpretación consecutiva¹⁶ ou de susurro¹⁷, que é a que se utilizara desde

¹⁶ A interpretación consecutiva consiste na «escoita activa de segmentos relativamente longos de discurso, durante os cales xeralmente se toman notas, para logo repetir o que o orador dixo na lingua meta. A cantidade de palabras que se han de interpretar pode variar de maneira considerable, así como o grao e o tipo de notas». Esta definición é unha tradución de Francesca Gaiba (Gaiba, 1998: 247).

¹⁷ Tamén coñecida como *chuchotage* ou *whispering*, é «un tipo periférico de interpretación simultánea. Utilízase xeralmente cando non é posible usar equipamento complementario,

sempre, pois aínda non se coñecían outras modalidades, xa que non se utilizaba ningún material especial para a interpretación:

For most of its history, interpreting did not require any technical tools. Except for the interpreter's notepad and pen, this was true until well into the twentieth century, when professional conference interpreting began to emerge (Hamidi, e Pöchhacker, 2007: en liña).

Porén, como dicíamos, estas formas de interpretación resultaban insuficientes: facía falta un sistema mediante o cal se recortase o tempo da interpretación. Así foi como se presentou a posibilidade de crear un equipamento que permitise reproducir o discurso noutra lingua á vez que este se estaba a pronunciar. Os encargados de facer esta idea realidade foron Edward Filene, un home de negocios que asistira ás reunións da organización e atestara os problemas derivados da interpretación consecutiva, Gordon Finlay, enxeñeiro de son, e Watson, director da empresa subvencionadora. Estes tres americanos inventaron un sistema que, formado por cables, micrófonos e auriculares, permitía falar e escoitar ao mesmo tempo. Este equipamento utilizouse por primeira vez en 1927 na OIT e, co paso do tempo, foise perfeccionando. Máis tarde, a empresa IBM fixose cos dereitos de explotación e encargouse de introduci-lo no mercado e popularizalo.

A posibilidade de poder escoitar a tradución dun discurso ao mesmo tempo que este se producía a través dun sistema de auriculares, micrófonos e cables supoñía, naquela época, un avance prodixioso ou unha desvirtuación da profesión¹⁸, dependendo da óptica desde a que o invento se mirase; pero sen lugar a dúbidas propiciou o nacemento dunha nova modalidade que pouco a pouco se convertería na técnica máis común nas reunións internacionais pluri-lingües: a interpretación simultánea.

Deste modo, a interpretación simultánea como a coñecemos actualmente véñse practicando desde que o seu equipamento se puxo en funcionamento en 1927 con motivo da Conferencia da Organización Internacional do Traballo. Co paso do tempo, realizáronse melloras significativas que fixeron posible que se puidese utilizar noutras situacións. Algunhas das máis destacadas son, por exemplo, as subsecuentes asembleas da OIT ou o décimo quinto Congreso de Psicoloxía de Leningrado, onde a sesión inaugural, a cargo do profesor Pavlov, foi interpretada do ruso ao francés, alemán e inglés¹⁹.

por exemplo, cando se necesita interpretar para dúas ou tres persoas que falan linguas minoritarias. O feito de que o intérprete teña que susurrar significa que a distancia física entre este e o receptor da tradución non pode ser demasiada». Esta definición é unha tradución de Franz Pöchhacker (Pöchhacker, e Shlesinger, 2002: 222-223).

¹⁸ Nesta época practicábase sobre todo a modalidade consecutiva, que se consideraba máis prestixiosa.

¹⁹ A nova modalidade trouxo consigo a discordia na profesión, xa que, aínda que a maioría

Coa chegada da Segunda Guerra Mundial e os problemas da Liga das Nacións, a evolución e introdución do equipamento en novos eventos viuse paralizada, ou adormecida, para logo rexurdir con máis interese nun dos xuízos máis coñecidos da historia: Núremberg. Os Aliados estableceron un Tribunal de Xustiza para condenar os actos nazis que se levaran a cabo en Europa e necesitaban dar a coñecer os resultados o antes posible e involucrar ao máximo aos medios de comunicación para difundir o evento. A solución era instalar o equipamento de interpretación simultánea (chamado *Hushaphone Filene-Finlay*²⁰) nas salas correspondentes para poder utilizar a nova técnica e realizar intercambios lingüísticos nos catro idiomas requiridos a tempo real. Só dous intérpretes dos que traballaron neste xuízo tiñan experiencia previa en simultánea, o resto recibiron unha escasa formación días antes da primeira sesión²¹. As condicións non foron as máis adecuadas, mais, aínda así, con algunhas das melloras que se puideron realizar ao equipamento que IBM subministrara e coa presenza dos técnicos (pertencentes en parte ao exército estadounidense, ao igual que algúns compoñentes do sistema), a interpretación simultánea foi un éxito e demostrou que sería o futuro da profesión. Para a maioría dos investigadores, este feito histórico de importancia mundial supón un antes e un despois na historia da interpretación, esencialmente porque se demostrou que era posible efectuar a nova modalidade, de aí que con frecuencia encontremos nos manuais sobre Tradución e Interpretación a datación do nacemento da interpretación simultánea entre o 20 de novembro de 1945 e o 1 de outubro de 1946.

Grazas a este gran logro de Núremberg, a Organización das Nacións Unidas interesouse pola nova técnica e o seu innovador sistema. Primeiro instaurouno de forma experimental e logo terminou practicamente substituíndo á consecutiva, e este foi o paso definitivo para que o equipamento se instalase e adoptase en numerosos tribunais e organizacións internacionais, salas de conferencias e palacios de congresos.

2.3. A evolución da interpretación simultánea

Como dicíamos, a interpretación simultánea comezou a utilizarse nas asembleas das organizacións internacionais, pero co tempo foise instaurando

dos intérpretes terminaron adaptándose a ela, unha gran parte do colectivo considerábaa unha experiencia incómoda e unha perda de categoría, pois ao practicar a interpretación simultánea o intérprete xa non era a figura visible que subía ao podio a pronunciar o discurso, senón a voz secundaria que traducía. Ademais, como adoita ocorrer ao longo da historia, produciuse un rexeitamento á innovación tecnolóxica e criticouse fortemente a introdución dun equipamento que para os veteranos non facía máis que crear problemas, aumentar o cansazo e mecanizar a profesión. Esta loita entre as dúas modalidades é un dos feitos máis destacados na historia da interpretación.

²⁰ Todos os termos utilizados neste apartado aparecen debidamente descritos nas seccións posteriores deste traballo.

²¹ Os investigadores Francesca Gaiba e Jesús Baigorri, entre outros, abordaron este tema (Gaiba, 1998: 49 e Baigorri, 2004: 288).

noutras organizacións, tanto gobernamentais como non gobernamentais, por exemplo, na Unión Interparlamentaria, na Cámara de Comercio Internacional, en organizacións sindicais, tribunais, parlamentos, congresos, etc. A partir da súa utilización nos xuízos de Núremberg e tan só en cuestión duns anos, a interpretación simultánea foise adoptando como método preferente e predominante de interpretación e expandindo polo mundo de tal modo que, na actualidade, a interpretación consecutiva quedou relegada a un segundo plano (empregase sobre todo en negociacións bilaterais, roldas de prensa e conversacións de alto nivel).

A tendencia actual é o uso das novas tecnoloxías en todos os campos profesionais, incluída a interpretación simultánea. A interpretación nos contextos de conferencias plurilingües viuse revolucionada pola aparición dos sistemas de transmisión electro-acústica que permiten realizar discursos a distancia e *in situ*. É o que actualmente chamamos *interpretación remota* ou *interpretación a distancia*²² e que designa o tipo de interpretación no que o profesional non se encontra na mesma habitación que o falante, o oínte ou ningún e, polo tanto, escoita, ve e transmite o seu discurso a través de dispositivos electrónicos a distancia. A forma máis antiga de interpretación a distancia é a *interpretación telefónica*²³, xurdida nos anos cincuenta e mellorada nos anos setenta grazas aos ensaios levados a cabo nas Nacións Unidas, que adoita practicarse sobre todo en contextos sociais.

Desde entón, con motivo da grande evolución que experimentaron a tecnoloxía e a ciencia, ampliáronse e desenvolvéronse novos experimentos e realizáronse reunións nas que se utilizaron os dous tipos de interpretación a distancia (en modo simultáneo ou consecutivo) máis coñecidos dentro do gremio:

- A **videoconferencia**, que se emprega cando un ou varios oradores non se encontran no sitio onde ten lugar o congreso. Así, a imaxe e a voz, transmitidas por satélite, recíbense a través dun equipamento que consiste nunha pantalla e nun sistema de recepción de son. En moitas ocasións, os intérpretes reciben o audio pola mesma conexión coa que este chega ao público.
- A **teleconferencia**, que é aquela na que os intérpretes non se encontran no mesmo lugar que o resto de participantes da conferencia. Para as conferencias telefónicas utilízase unha rede dixital de servizos integrados ou RDSII34, onde se emprega unha liña telefónica mellorada con cable de

²² Na lingua inglesa coñécese como “*remote interpreting*”.

²³ Coñecida como “*telephone interpreting*” nos contextos anglófonos. Nestes sistemas, tal e como o seu propio nome indica, emprégase un teléfono para poñer en contacto ao intérprete cos seus clientes. Trátase dun servizo que se oferta sobre todo en situacións xudiciais, hospitalarias e turísticas, aínda que non está moi estendido no noso país. Con todo, é bastante frecuente noutros lugares do mundo, como nos Estados Unidos, onde se pode contactar con empresas que dispoñen de conexións con intérpretes que están activas as vinte e catro horas.

cobre para a transmisión de datos (que en realidade non proporciona a gama total de son estipulada na Norma ISO 2603). Este tipo de interpretación véñse denominando “teleinterpretación” (León, M., 2000: 280), pois o intérprete non ve directamente nin ao orador nin ao público.

Porén, hai algúns sectores dentro dos profesionais e investigadores deste campo que non ven con bos ollos estas novas variedades de interpretación e o número de traballos nos que se valoran as súas vantaxes e inconvenientes vai en aumento.

Aínda que os avances tecnolóxicos dos últimos tempos proliferaron de forma vertixinosa, os equipamentos para a interpretación non experimentaron un verdadeiro cambio ou evolución, pois seguen baseándose nos mesmos principios. Un dos elementos primordiais que o intérprete necesita para poder realizar o seu traballo é escoitar ao orador. Para isto, as condicións de son deben ser óptimas, independentemente do modo ou variedade de interpretación na que se traballe, cousa que non ocorre na maioría das ocasións debido á baixa calidade do equipamento técnico que, con demasiada frecuencia, é antigo e non pode satisfacer as demandas dos seus usuarios. Resulta inaceptable que o intérprete teña que dedicar unha gran parte da súa atención e enerxía a intentar escoitar con claridade o que o orador di, en vez de centrarse na comprensión e reformulación da mensaxe. Os traballos máis significativos que se elaboraron a este respecto fan referencia aos requisitos establecidos polas Normas Internacionais (principalmente por tres delas: ISO 2603, ISO 4043 e CEI/IEC 60914), secundadas polas principais asociacións de interpretación, como a AIIC ou a AIT, cuxa creación é relativamente recente.

3. Conclusión

O nacemento da interpretación simultánea *stricto sensu*, modo máis coñecido dentro da denominada interpretación de conferencias, adoita datarse en 1946, momento no que se celebraron os xuízos de Núremberg. Porén, hai estudos onde se pon de manifesto que a súa práctica é anterior, concretamente tense constancia do uso profesional do devandito modo polo menos desde 1927, data na que se instalou o que se considera como primeiro equipamento de interpretación (*Hushaphone Filene-Finlay*) e se empregou nas conferencias plenarias da OIT.

Desta maneira, a interpretación simultánea é un modo de interpretación que se adoita practicar dentro do ámbito da interpretación de conferencias co obxectivo de traducir de forma oral e no menor tempo posible o discurso dun orador. Para isto, baséase no uso dun material electrónico que, por unha banda, permite ao intérprete escoitar o orador e, pola outra, fai posible que o público escoite o intérprete. Queda clara, polo tanto, a importancia do devandito equipamento nesta modalidade, pois antes da súa posta en funcionamento só se

realizaban interpretacións consecutivas, bilaterais e de susurro. Deste modo, o correcto emprego dun sistema electrónico para a interpretación simultánea é na actualidade, se non imprescindible, moi conveniente para o exercicio da profesión. Para isto, os expertos do campo da interpretación (e tamén do resto de disciplinas que nela conflúen) han de ser conscientes da necesidade de dispoñer dun equipamento adecuado á situación interpretativa que cumpra cos requisitos pertinentes para facilitar a comunicación interlingüe. Ata agora, o desenvolvemento dos adiantos tecnolóxicos tivo unha repercusión bastante limitada neste sistema. Isto débese quizais ao recente recoñecemento da profesión como tal, o que nos leva a pensar que, dada a súa breve historia, aínda quedan moitos traballos que realizar para que esta se poida consolidar plenamente.

Nesta mesma liña, resulta especialmente importante estudar as novas modalidades interpretativas que xurdiron e se están a desenvolver grazas aos adiantos técnicos, como, por exemplo, a interpretación remota ou a interpretación simultánea en difusión radiofónicas e televisivas, aínda que tanto a calidade do sistema como a da propia interpretación é moi discutida, polo momento, entre os intérpretes nestes contextos. Non obstante, e sen lugar a dúbidas, trátase dunha revolución aínda en fase de perfeccionamento e é posible que o futuro da interpretación avance por este camiño. Para entón, os novos equipamentos incluírán melloras con respecto aos sistemas anteriores e achegarán solucións para solucionar as carencias ás que se enfrontan os intérpretes hoxe en día.

Evidentemente, os modos de interpretación mencionados farán que xurdan novas necesidades que se verán reflectidas na formación do alumnado das licenciaturas de Tradución e Interpretación. Desta forma, os futuros intérpretes necesitarán da adquisición de certas destrezas diferentes, unha preparación mental conforme ás novas realidades e uns sistemas modernos que permitan practicar as últimas técnicas.

4. Bibliografía

- ABRIL MARTÍ, M^a. I. 2006. *La interpretación en los Servicios Públicos: caracterización como género, contextualización y modelos de formación. Hacia unas bases para el diseño curricular*. Universidad de Granada. Tese de doutoramento. 3 de xuño de 2010 <hera.ugr.es/tesisugr/16235320pdf>
- AICE. *Asociación de Intérpretes de Conferencia de España*. 3 de maio de 2010 <<http://www.aice-intepretes.com/indexsp.htm>>
- BAIGORRI JALÓN, J. 2000. *La Interpretación de conferencias: El nacimiento de una profesión. De París a Nuremberg*. Comares: Granada.
- BAIGORRI JALÓN, J. 2004. *Interpreters at the United Nations: A history*. Ediciones Universidad de Salamanca: Salamanca.

- COBOS LÓPEZ, I. e RUIZ MEZCUA, A. 2009. “La importancia de la terminología jurídica en la Interpretación en los Servicios Públicos: Un caso empírico de Interpretación social español-francés”, *Estudios Franco-Alemanes*. N.º 2. Bienza: Sevilla. En prensa.
- COLLADOS AÍS, A. e FERNÁNDEZ SÁNCHEZ, M. M. 2000. *Manual de Interpretación Bilateral*. Comares: Granada.
- DELISLE, J. e WOODSWORTH (eds.). 2005. *Los Traductores en la Historia*. Editorial Universidad de Antioquia: Colombia.
- Dirección General de Interpretación. 3 de maio de 2010 <http://scic.ec.europa.eu/europa/jcms/j_8/inicio>
- DODDS, J. et alii. 1997. “The Interaction Between Research and Training” en Gile, D. (ed.) *Conference Interpreting: current trends in research: proceedings of international conference*. John Benjamins: Ámsterdam/Filadelfia.
- DRALLNY, I. 2000. *La formación del intérprete de conferencias*. Escuela Superior de Lenguas. Ediciones El Copista: Córdoba (Arxentina).
- ESPAIIC. *Asociación Internacional de Intérpretes de Conferencia de España*. 8 de agosto de 2010 <<http://www.espaiic.net/>>
- GAIBA, F. 1998. *The Origins of Simultaneous Interpretation: The Nuremberg Trial*. University of Ottawa Press: Ottawa (Canadá).
- GARCÍA BEYAERT, S. e SERRANO PONS, J., 2009. “Recursos para superar las barreras lingüístico-culturales en los servicios de salud”, en J. Morera, A. Alonso e H. Huerga (eds.): *Manual de atención al inmigrante*. Madrid, Barcelona: ERGON, pp. 53-67.
- HAMIDI, M. e PÖCHHACKER, F. 2007. “Simultaneous Consecutive Interpreting”, *Meta*, Vol. 52, N.º 2, xuño 2007. Les Presses de l’Université de Montréal: Montreal, pp. 276-289.
- JENOFONTE. IV a.C.-1982/2008. *Anábasis*, I.2.17. 3ª Ed. Gredos: Madrid.
- JORGE FIGUEROA, N. 1998. “Lengua de Signos Española: Métodos de Transcripción y Análisis Gramatical (I)”, *Interlingüística (Asociación de Jóvenes Lingüistas)*, N.º 9, pp. 145-150.
- KEISER, W. 2004. “L’interprétation de conférence en tant que profession et les précurseurs de l’Association Internationale des Interprètes de Conférence (AIIC) 1918-1953”, *L’histoire de la traduction et la traduction de l’histoire*, en *Meta*, septiembro, Vol. 49, N.º 3. 20 de novembro de 2009 <<http://www.erudit.org/revue/meta/2004/v49/n3/009380ar.html>>
- LEÓN, M. 2000. *Manual de Interpretación y Traducción*. Luna Publicaciones S.L.: Madrid.
- LÓPEZ MORENO, Mª. P. 1985. *Introducción a la Interpretación*. Granada Márquez: Granada.
- LUNG., R. e DONGHI, L. “Interpreters as Historians in China”, *Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators’ Journal*, Vol. 50, N.º 3, agosto

- 2005, pp. 997-1009. 31 de xullo de 2010 <<http://www.erudit.org/revue/meta/2005/v50/n3/011610ar.html>>
- MARTIN, A. 2003. “Investigación en interpretación social: Estado de la cuestión”, en Ortega Arjonilla, E. (dir.), *Panorama actual de la investigación en traducción e interpretación*. Atrio: Granada, Vol. I, pp. 431-446. 2 de setembro de 2010 <cvc.cervantes.es/obref/aproximaciones/martin.htm#3>
- MUNDAY, J. 2001. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Routledge: Nova York/Londres.
- PÖCHHACKER, F. 2005. “Going simul? Technology-Assisted Consecutive Interpreting”, Actas de resúmenes del Congreso *Professional Education of 21st Century Translators and Interpreters, 50th Anniversary Conference*, Sesión II, Graduate School of Translation and Interpretation, Monterey Institute of International Studies, 9-11 de setembro.
- PÖCHHACKER, F. “Interpreters and Ideology: From ‘Between’ to ‘Within’”, En: *TRANS*. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. N.º16, abril de 2006. 1 de xullo de 2010 <[Http://www.inst.at/trans/16Nr/09_4/poechhacker16.htm](http://www.inst.at/trans/16Nr/09_4/poechhacker16.htm)>
- PÖCHHACKER, F. e SHLESINGER, M. (eds.). 2002-2009. *The Interpreting Studies Reader*. Routledge: Londres/Nova York.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. 22ª Edición. 10 de agosto de 2010 <<http://www.rae.es>>
- SAFONT, M. P. (ed.). 2002. *Oral skill resources and proposals for the classroom*. Universitat Jaume I: Castelló.
- SALES SALVADOR, D. 2005. “Panorama de la mediación intercultural y la traducción/interpretación en los servicios públicos en España”. *Translation Journal*, Vol. 9, N.º 1. 3 de novembro de 2010 <http://www.aulaintercultural.org/article.php3?id_article=1115>
- SHLESINGER, M. 2009. “Interpreting as a cognitive process: what do we know about how it is done?” en Ortega Arjonilla, E. et alii. (eds.), *El papel del Contexto en Traducción e Interpretación*. Editorial Atrio: Granada, pp. 71-89.
- VALDIVIA CAMPOS, C. 1995. “La Interpretación” en *Anales de Filología Francesa*. Universidad de Murcia: Murcia, Vol. 7. 13 de abril de 2010 <<http://revistas.um.es/analesff/article/viewFile/17761/17131>>

